

УДК 343.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.57>

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ТА ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ступник Я.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8024-9735>
yaroslav.stupnik@uzhnu.edu.ua

Шаранич С.С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0523-8531>
sergii.sharanych@uzhnu.edu.ua

Ступник Я.В., Шаранич С.С. До питання співвідношення конституційної презумпції невинуватості та інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

У статті з урахуванням результатів аналізу чинного законодавства України й положень доктрини кримінального права визначено проблеми співвідношення інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній презумпції невинуватості. Проведений у цій публікації аналіз проблеми дозволяє в підсумку підтримати позицію, згідно якої наявний у КК України матеріально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить презумпції невинуватості. Однак, для цього його приписи слід оцінювати, по-перше як такі, що не входять до механізму реалізації кримінальної відповідальності, по-друге – як альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу.

Встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності не спростовує визнання винуватості особи, якщо надавати йому значення офіційного підтвердження (констатації) факту вчинення нею кримінального правопорушення. Визначено, що звільнення від кримінальної відповідальності стосується й проблем забезпечення режиму законності в діяльності органів влади, відповідності норм кримінального права принципам та нормам міжнародного права, системній узгодженості різних галузей національної правової системи.

Проведений аналіз слідчої і судової практики показав, що антикриміногенний потенціал інституту звільнення від кримінальної відповідальності реалізується лише частково, оскільки законо-

давець, конструюючи аналізовані норми, допустив низку концептуальних прорахунків і редакційних похибок. У результаті інститут звільнення від кримінальної відповідальності має істотні протиріччя, а окремі його норми вступають у колізію не тільки з іншими статтями КК України, а й з нормами інших галузей права. У статті наголошується на тому, що у сучасному кримінальному праві система заходів кримінально-правового впливу не вичерпується (не закінчується) лише покаранням. Закон про кримінальну відповідальність передбачає можливість застосування до особи, в діянні якої міститься склад злочину, й низки інших «інструментів» корекції її поведінки, зокрема, такого, як звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності з передбачених законом підстав.

Визначено, що презумпція невинуватості визнається однією з основоположних засад кримінального судочинства в правовій державі. Водночас вона є важливим елементом права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства в силу статті 9 Конституції України – як міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України. Однак, незважаючи на її фіксацію у найважливіших міжнародно-правових актах, які закріпили універсальні стандарти основних прав людини, та нормативне закріплення в Конституції України зазначено, що на практиці презумпція невинуватості часто порушується, свідченням чого є, зокрема, низка рішень Європейського суду з прав людини щодо України.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності; презумпція невинуватості; кримінально-правовий вплив; заходи кримінально-правового впливу, співвідношення.

Stupnuk Ya.V., Sharanuch S.S. To the question of the constitutional presumption of innocence and the institute of exemption from criminal liability.

The article, taking into account the results of the analysis of the current legislation of Ukraine and the provisions of the doctrine of criminal law, identifies the problems of the relationship between the institution of exemption from criminal liability and the constitutional presumption of innocence. The analysis of the problem conducted in this publication allows us to support the position that the existing in the Criminal Code of Ukraine substantive legal institution of exemption from criminal liability does not contradict the presumption of innocence. However, for this purpose, its instructions should be assessed, firstly, as not included in the mechanism of criminal liability, and secondly - as an alternative to punishment measures of criminal law.

It is established that the release from criminal liability does not refute the admission of guilt of a person, if you give him the value of official confirmation (statement) of the fact that he committed a criminal offense. It is determined that the exemption from criminal liability also concerns the problems of ensuring the rule of law in the activities of public authorities, compliance of criminal law with the principles and norms of international law, systemic coherence of various branches of the national legal system.

The analysis of investigative and judicial practice showed that the anti-criminogenic potential of the institution of exemption from criminal liability is only partially realized, as the legislator, constructing the analyzed rules, made a number of conceptual miscalculations and editorial errors. As a result, the institution of exemption from criminal liability has significant contradictions, and some of its provisions come into conflict not only with other articles of the Criminal Code of Ukraine, but also with the rules of other branches of law. The article emphasizes that in modern criminal law the system of measures of criminal law influence is not limited (does not end) only to punishment. The Law on Criminal Liability provides for the possibility of applying to a person whose act constitutes a crime, and a number of other «tools» to correct his behavior, in particular, such as the release of this person from criminal liability on legal grounds.

It is determined that the presumption of innocence is recognized as one of the fundamental principles of criminal justice in a state governed by the rule of law. At the same time, it is an important element of the right to a fair trial guaranteed by Article 6 of the

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which is part of national law by virtue of Article 9 of the Constitution - as an international treaty. However, despite its fixation in the most important international legal acts that enshrine universal standards of fundamental human rights, and the enshrinement of the Constitution of Ukraine states that in practice the presumption of innocence is often violated, as evidenced by a number of decisions of the European Court of Human Rights concerning Ukraine.

Key words: exemption from criminal liability, presumption of innocence, criminal impact, measures the impact of criminal law, the ratio.

Постановка проблеми. В Конституції України проголошується, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Аналогічне положення відтворене й у ч. 2 ст. 2 КК України. Ці вимоги стосуються однієї з найважливіших гарантій додержання прав і свобод людини і громадянина – презумпції невинуватості. Найбільш вичерпним чином це положення демократичної й правової держави викладене у ст. 17 Кримінального процесуального кодексу, в ч. 1 якої стверджується, що «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили».

У сучасному кримінальному праві система заходів кримінально-правового впливу не вичерпується (не закінчується) лише покаранням. Закон про кримінальну відповідальність передбачає можливість застосування до особи, в діянні якої міститься склад злочину, й низки інших «інструментів» корекції її поведінки, зокрема, такого, як звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності з передбачених законом підстав (зокрема, передбачених у ст.ст. 45–49 КК). Законодавець категоричний у оцінці діянь, у зв'язку із учиненням яких особа звільняється від кримінальної відповідальності. У ч. 1 ст. 44 КК безпосередньо наголошено, що звільняється від кримінальної відповідальності лише «особа, яка вчинила злочин». Отже, органу, який застосовує звільнення, не надано права змінювати правову оцінку вчиненого особою. Законодавець не виводить вчинене діяння за рамки суспільно-небезпечного, а тільки звільняє особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з наявністю певних умов, передбачених чинним кримінальним законодавством. Водночас, підстави для звільнення від відповідальності не є й такими, що дають право на реабілітацію особи [1, с.257]. Тому її діяння вважається злочинним

як на момент його вчинення, так і на час його оцінки органом досудового слідства чи судом – у тому числі й на час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Визнання діяння особи злочином означає й констатацію її винуватості. Це ставить під сумнів узгодженість вказаного правового наслідку злочину деяким принципам діяльності правової держави в царині охорони правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості передумов й підстав застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності досить давно стала приводом для дискусій про конституційність зазначеного інституту, про його відповідність презумпції невинуватості як одного з найважливіших принципів сучасного права. З числа представників кримінально-правової науки в різні роки участь у ній взяли П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Г.Б. Віттенберг, О.М. Готін, М.Є. Григор'єва, Ю.В. Гродецький, О.О. Дудоров, О.О. Житний, О.В. Ковітіді, О.С. Козак, О.М. Лемешко, В.Т. Маляренко, А.А. Музика, О.В. Наден, В.П. Тихий, П.В. Хряпінський, С.С. Яценко та деякі інші автори. У основі проблеми перебуває та обставина, що звільнення особи від кримінальної відповідальності нібито тягне визнання особи винною (винуватою) у вчиненні злочину в порядку, не передбаченому законом, тобто без постановлення з цього питання судом обвинувального вироку.

Метою статті є визначення, з урахуванням результатів аналізу чинного законодавства України й положень доктрини кримінального права, проблем співвідношення та забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній презумпції невинуватості. Актуальність цього питання перебуває не лише у теоретичній площині. Воно стосується й проблем забезпечення режиму законності в діяльності органів влади, відповідності норм кримінального права принципам та нормам міжнародного права, системній узгодженості різних галузей національної правової системи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз слідчої і судової практики показує, що антикриміногенний потенціал інституту звільнення від кримінальної відповідальності реалізується лише частково, оскільки законодавець, конструюючи аналізовані норми, допустив низку концептуальних прорахунків і редакційних похибок. У результаті інститут звільнення від кримінальної відповідальності має істотні протиріччя, а окремі його норми вступають у колізію не тільки з іншими статтями КК України, а й з нормами інших галузей права [2, с.87].

Звільнення від кримінальної відповідальності, зазначається в п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності” від 23 грудня

2005 р. № 12, – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, та у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України. Закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності можливе лише в разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України, та за наявності визначених у законі правових підстав, вичерпний перелік яких наведено у ч. 1 ст. 44 КК України, а саме: у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі Закону України про амністію чи акта помилування [3].

П.В. Хряпінський зазначає, що проблема звільнення від кримінальної відповідальності є суперечливою, певні питання у юридичній літературі вирішують діаметрально протилежно [4, с. 77-78]. Так, С.Г. Келина, досліджуючи звільнення від кримінальної відповідальності, визначає його як відмову держави від негативної оцінки особі, яка вчинила злочин у випадках, передбачених у законі [5, с.631]. Ю.В. Баулін під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [6, с. 58]. В.В. Скибицький визначає звільнення від кримінальної відповідальності як передбачене законодавством усунення відповідальності особи, яка вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння, якщо цілі покарання і завдання кримінального законодавства можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без застосування кримінально-правового примусу [7, с.25]. О.Ф. Ковітіді вважає, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави в передбачених законом випадках від засудження й покарання особи, діяння якої містить склад злочину [8, с. 107]. О.С. Козак під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє здійснювану відповідно до вимог кримінального та кримінально-процесуального законів відмову держави в особі суду від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, передбачених КК України обмежень її певних прав і свобод, яка не тягне за собою кримінально-правових наслідків [9, с.18-19]. А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько визначають звільнення від кримінальної відповідальності як відмову держави від застосування обмежень, засудження та покарання особи, що вчинила злочин, передбачений кримінальним законом, якщо така особа не становить значної суспільної небезпеки, виконала певні нормативні умови та спроможна виправитися без примусу держави через покарання [10, с.164]. В.С. Єгоров бачить у звільненні від кримінальної відповідальності незастосування до особи,

винної у вчиненні суспільно небезпечного діяння, негативних правових наслідків, передбачених законом за його вчинення, у зв'язку з відпадінням або суттєвим зниженням суспільної безпеки злочинного діяння або особи, що його вчинила [11, с. 50]. П.В. Хряпінський зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності є відмовою держави від офіційного осуду особи, яка вчинила злочин, у вигляді обвинувального вироку суду та застосування обтяжень кримінально-правового характеру у зв'язку з юридичними фактами, передбаченими у КК України, що має наслідком припинення усього комплексу кримінально-правових відносин [4, с. 77].

Принцип презумпції невинуватості є загальновизнаним міжнародно-правовим принципом. Її закріплено у низці універсальних і регіональних актів, які покладено в основу міжнародних стандартів прав людини. Вона знайшла відображення у п. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р., п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [12]. Її призначенням є захист громадян від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності й засудження [13, с. 153].

Презумпція невинуватості визнається однією з основоположних засад кримінального судочинства в правовій державі. Водночас вона є важливим елементом права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка є частиною національного законодавства в силу статті 9 Конституції України – як міжнародний договір, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України. Однак, незважаючи на її фіксацію у найважливіших міжнародно-правових актах, які закріпили універсальні стандарти основних прав людини, та нормативне закріплення в Конституції України (стаття 62), на практиці презумпція невинуватості часто порушувалася, свідченням чого є, зокрема, низка рішень Європейського суду з прав людини щодо України [14, с. 39].

Для застосування підстав звільнення від кримінальної відповідальності (з урахуванням їх матеріально-правових і процесуальних компонентів) державний орган (суд) має констатувати наявність у діянні складу злочину, тобто визнати вчинене особою злочином. Отже, логіка застосування норм інституту звільнення від кримінальної відповідальності вимагає попереднього визнання факту вчинення злочину та доведеності участі особи у ньому. У будь-якому іншому випадку слід вести мову не про звільнення від кримінальної відповідальності, а про її виключення (ненастання) у зв'язку із відсутністю її підстав [15, с. 72].

Не поклато край дискусіям, а лише дещо змінило їх акценти і запровадження у 2001 р. ви-

ключно судового порядку закриття кримінального провадження за «нереабілітуючими» підставами (обумовленого набранням чинності КК України 2001 р., згідно із ч. 2 ст. 44 якого звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом). Головне питання, навколо якого не можуть дійти згоди представники матеріального кримінального права й фахівці-процесуалісти, полягає в тому, чи встановлюється державою винність особи, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, а якщо так, то чи може вона встановлюватися у відповідному судовому рішенні (постанові або ухвалі), чи для цього вимагається тільки обвинувальний вирок суду [16, с. 232]. Так, колишній голова Верховного Суду України В. Т. Маляренко наголошував: оскільки звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочин, здійснюється не шляхом постановлення обвинувального чи виправдувального вироку, необхідно негайно передбачити порядок розгляду таких справ та винесення ухвал, постанов про закриття справ і звільнення особи від кримінальної відповідальності. Відсутність такого порядку створює серйозні проблеми для правозастосовчої діяльності [17, с. 206]. Водночас, деякі науковці наполягають на тому, що звільнення особи від кримінальної відповідальності може мати місце лише після визнання її винною у вчиненні злочину в обвинувальному вирокі суду, що звільнення особи від кримінальної відповідальності поза межами вироку не може мати місця, бо звільняти особу в такому випадку немає від чого [18, с. 39]. Є. Осичнюк зазначає, що посилення на вчинення особою злочину можливе виключно за наявності щодо неї обвинувального вироку, а не ухвали суду, оскільки в законодавстві існує чимало норм, згідно яких громадяни можуть бути обмежені в певних правах на підставі закриття щодо них кримінальної справи за «нереабілітуючими» обставинами. Таким чином, дослідник вважає, що склалася парадоксальна ситуація, коли особа на підставі ухвали суду буде вважатись такою, що вчинила злочин, та зазнати певних обмежень у реалізації своїх прав, але на підставі Конституції України як акту найвищої юридичної сили вона в той же час має вважатись невинуватою. Для виправлення такого недоліку пропонується впровадження норми, згідно якою звільнення від відповідальності можливе за вироком, яким громадянин визнається винним й одночасно звільняється від кримінальної відповідальності без призначення будь-якого покарання [19].

Для виходу з конфлікту між існуванням звільнення від відповідальності й презумпцією невинуватості пропонується зміна процедури такого звільнення. Однак, при зовнішній «технічній» простоті такого рішення воно неприйнятне для сучасного кримінального права. У випадку його

законодавчої реалізації (і встановлення звільнення від відповідальності виключно шляхом постановлення вироку суду) стирається межа між звільненням особи від покарання (сьогодні воно, як і призначення покарання, саме й здійснюється вироком) та звільненням від кримінальної відповідальності. Визнаючи негативну кримінальну відповідальність покладенням на особу, яка вчинила злочин, державного засудження та позбавлень особистого, майнового й іншого характеру, які передбачені кримінальним законом і визначаються для цієї особи обвинувальним вироком суду [20, с. 7-13], звільнення від такої відповідальності можна розглядати як повне позбавлення особи, що вчинила злочин, державного засудження за нього разом із усіма правообмеженнями, які слідували б у зв'язку із засудженням (головним чином це обмеження, яких особа зазнає у зв'язку із відбуванням покарання). Згідно з чинним кримінальним законодавством реалізація негативної кримінальної відповідальності відбувається у одній із трьох форм (засудження з реальним покаранням, засудження зі звільненням від відбування покарання та засудження зі звільненням від покарання) [21, с. 718-722]. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності, в якому формально не міститься державного осуду (засудження), не належить до форм реалізації такої відповідальності. Воно є звільненням не лише від виконання покарання, але й від його призначення, а також від осуду (негативної офіційної оцінки поведінки винного державою у формі обвинувального вироку) [22, с. 64]. Водночас, звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання – це часткове позбавлення вже засудженої особи певних, але не всіх правообмежень. Із винесенням вироку і набранням ним законної сили відбувається державний осуд порушника, на нього покладається кримінальна відповідальність.

Таким чином, вимагати, щоб при звільненні від кримінальної відповідальності виносився обвинувальний вирок, означає відмовляти цьому інституту у праві на існування, оскільки складовою звільнення від кримінальної відповідальності є, як вже зазначалося, відмова від офіційного осуду злочинної поведінки винної особи та від її засудження від імені держави. Тому звільнення від кримінальної відповідальності неможливе ані шляхом обвинувального вироку, ані шляхом виправдувального вироку (звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише стосовно особи, яка вчинила діяння, що містить всі ознаки складу злочину) [21, с. 736]. Із моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили можливе лише звільнення від покарання або його відбування чи застосування інших кримінально-правових заходів впливу, що входять до змісту окремих форм кримінальної відповідальності [23, с. 71]. Таким чином, обвинувальний вирок

суду щодо особи та звільнення її від кримінальної відповідальності – це категорії взаємовиключні.

Деякі науковці пропонують, врахувавши іноземний законодавчий досвід, відмовитись від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, розширивши при цьому сферу застосування звільнення від покарання та вдосконаливши інші засоби кримінально-правового реагування на злочин, наявність якого встановлювати лише обвинувальним вироком суду, що дозволить ліквідувати іквідації колізії між положеннями КК, КПК та Конституції України [24, с.165]. Однак, саме існування інституту звільнення від відповідальності основане на тому, що держава готова не застосовувати до особи, яка вчинила злочин, офіційного осуду (власне, засудження) та пов'язаних із ним засобів кримінально-правового впливу (репресивних за змістом), якщо визнає, що такий захід, зважаючи на наявні в законі підстави, недоцільний. Наприклад, це можливо у зв'язку із тим, що внаслідок зміни обстановки особа або її діяння (вчинений уперше злочин невеликої або середньої тяжкості) втратили суспільну небезпечність (ст. 48 КК). Відмова ж від інституту звільнення від кримінальної відповідальності на сучасному етапі розвитку кримінальної політики України неможлива, зважаючи на наявність чіткої тенденції до диференціації засобів вирішення кримінально-правових конфліктів. «Концепція, яка розвивається... у межах кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності, конче необхідна з точки зору кримінальної політики, і її існування неминуче для будь-якого більш-менш розвинутого правопорядку», – зазначає Л. В. Головка [25, с. 308].

На сьогоднішній день важливим залишається питання узгодження («примирення») положень КК щодо звільнення від кримінальної відповідальності та принципу презумпції невинуватості. Хоч слід зауважити при цьому, що досконалість його формулювання сьогодні піддається обґрунтованим сумнівам. Зокрема, В. Лобач доходить висновку, що визначення цієї презумпції містить широку норму, яка неповною мірою враховує сучасні реалії правосуддя, що буквально розуміння «встановлення вини лише вироком», яке орієнтує на засудження особи, не відповідає принципу гуманізму та міжнародним тенденціям розвитку кримінального судочинства щодо альтернатив кримінальному переслідуванню [26, с. 15].

Варто відзначити, що у ст. 62 Конституції України та в ч. 2 ст. 2 КК насправді йдеться (має зазначатись) не про «вину» особи, а про її «винуватість». Згідно зі ст. 23 КК «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності». У такій інтерпретації вина в кримінальному праві є лише одним з елементів у суб'єктивній стороні

складу злочину, який має бути доведений поряд з іншими його компонентами – об'єктом, діянням, осудністю особи тощо. Як ознака, що входить до суб'єктивної сторони складу злочину, вина (умисел або необережність) має бути неодмінно встановлена і у провадженнях, які закінчуються призначенням покарання, і в провадженнях, в яких особа звільняється від кримінальної відповідальності. «Вирішенню питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності має передувати повне і точне встановлення фактичних обставин скоєного і правильна кваліфікація вчиненого злочину», – вказує О. О. Дудоров [27, с.40]. Така полісемія у вживанні в праві України терміну «вина» призводить деяких вітчизняних до лідників до двозначних, необгрунтованих (а тому спірних) висновків, прикладом якого є позиція О. С. Козак, яка вважає, що «доведення вини особи у визначеному законом порядку і встановлення цього факту рішенням суду у вигляді мотивованої постанови про закриття кримінальної справи у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не є порушенням принципу презумпції невинуватості, оскільки вина особи доводиться в законному порядку і встановлюється рішенням суду» [28]. У зв'язку із цим слід підтримати Р. В. Верешу у його пропозиції про доцільність викладення ч. 2 ст. 2 КК в новій редакції: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її винуватість не буде доведено в законному порядку...» [29, с. 110]. Отже, формально (передусім в кримінально-процесуальному сенсі) категорія «винуватість» означає не більш, ніж констатацію того, що «саме ця особа скоїла діяння, яке їй інкримінується» [27, с. 41].

У ст. 62 Конституції України та в ч. 2 ст. 2 КК визнання вини (точніше – винуватості) особи пов'язується лише із призначенням їй покарання. Така вимога узгоджується й із ч. 1 ст. 50 КК, згідно якої покарання призначається лише особі, визнаній винною у вчиненні злочину. З призначенням саме покарання (а не інших засобів кримінально-правового впливу) пов'язала визнання винуватості особи вироком суду в межах презумпції невинуватості й міжнародна демократична спільнота (відповідні її акти наводились на початку цієї публікації). Зв'язок категорій «винуватість» і «покарання» дозволяє припустити, що винуватість є неодмінною (обов'язковою) передумовою покарання особи. Але при цьому ані кримінальний, ані кримінально-процесуальний закон не вимагають визнавати винуватість передумовою застосування одного лише покарання. Догматичне й систематичне тлумачення законодавства дозволяє стверджувати, що визнання винуватості особи при застосуванні інших заходів кримінально-правового впливу не заборонене ані на міжнародному, ані на національному рівнях. Так, процедура

звільнення від покарання (наприклад, за ч. 4 ст. 74 КК) чи звільнення від відбування покарання (наприклад, за ст. 75 КК) передбачає постановлення судом обвинувального вироку. Однак, ця обставина не стає підставою для постановки питання про неконституційність (невідповідність ст. 62 Основного закону держави) чи неузгодженість із міжнародними стандартами прав людини таких форм реалізації кримінальної відповідальності [15, с. 73].

Слід погодитись із думкою О. Ф. Ковітіді, що «встановлення судом у вирокі винуватості особи Конституція України пов'язує із можливістю призначення їй покарання, а цей наслідок аж ніяк не передбачається в разі винесення рішення про звільнення від кримінальної відповідальності» [8, с.16], а також, що «Конституція вирішує лише одне, хоча й дуже принципове питання, а саме: лише обвинувальним вироком суду особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину» і це «не виключає того, що визнаною такою, що вчинила злочин, і звільненою від кримінальної відповідальності особа може бути судом, але в іншому процесуальному порядку» [6, с. 55].

Для вирішення поставлених завдань звільнення від кримінальної відповідальності слід розглянути під кутом оцінки цього інституту як альтернативного кримінальному покаранню засобу кримінально-правового впливу, який застосовується на тій стадії кримінально-правових відносин, коли злочин розкрито, особа, яка його вчинила, вже викрита, а її винність у вчиненому підтверджена сформованою в ході кримінального провадження достатньою доказовою базою [15, с. 75].

Таке звільнення вважається апробованим вітчизняним варіантом альтернативної реакції на вчинення злочину, який замінює традиційну реакцію держави на злочин [30, с. 18-19]. Застосування такої альтернативи має відрізнитись і по формі (процесуальний аспект) і за змістом (наявність офіційного осуду – морально-етичний аспект) та правовими наслідками (матеріально-правовий аспект) від застосування покарання. Зокрема, цілком достатнім рішенням з цього питання повинна стати ухвала (постанова) суду, у якій, з одного боку, мають бути обґрунтовані підстави застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності, з іншого – фактичні обставини скоєного нею злочину, його кваліфікація, докази її винуватості та ін. При винесенні такої ухвали (постанови) підсудний не набуває статусу засудженого, який надає державі право застосувати до нього покарання. Оскільки звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, про визнання її невинуватою у злочині, то, вирішуючи питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, суд не лише має

право, а й повинен констатувати винність цієї особи у вчиненні злочину. КК України, регламентуючи аналізований правовий інститут, виходить із встановлення факту вчинення особою кримінально-караного діяння, а тому передбачені законом підстави звільнення від кримінальної відповідальності визнаються нереабілітуючими [21, с. 732].

Висновки. Таким чином, аналіз проблеми забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній та міжнародно-правовій презумпції невинуватості дозволяє в підсумку підтримати позицію, згідно якої наявний у КК України матеріально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить презумпції невинуватості. Однак, для цього його приписи слід оцінювати, по-перше як такі, що не входять до механізму реалізації кримінальної відповідальності, по-друге – як альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу. Водночас, таке звільнення не спростовує визнання винуватості особи, якщо надавати йому значення офіційного підтвердження (констатації) факту вчинення нею кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Король В. В. Закриття кримінальної справи за наявності спеціальних підстав, передбачених Особливою частиною кримінального кодексу України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2011. № 1. С. 250–259.
2. Мезенцева І., Боровик А. Шляхи удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №4. С. 87–91.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. Інформаційний сервер Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.
4. Хряпінський П.В. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності за діючим законодавством. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. Випуск 1. 2014. С. 76–83.
5. Курс російського уголовного права. Общая часть: учебн. Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. М.: ИГП РАН, Спарк, 2001. 767 с.
6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.
7. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания: монография. К.: Наукова думка, 1987. 184 с.
8. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України: навчальний посібник. Сімферополь: ВД „Квадранал”, 2005. 224 с.\
9. Козак О.С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні: монографія. К.: Освіта України, 2009. 204 с.
10. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: курс лекц. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 640 с.
11. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: монография. М.: Моск. психол.-социал. ин-т, 2002. 279 с.
12. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000. 654 с.
13. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. М. : Юрид. лит., 1981. 191 с.
14. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 39–53.
15. Ступник Я.В., Горінецький Й.І. Проблеми забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній та міжнародно-правовій презумпції невинуватості. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35. Ч. 1 Том 3. С. 70–75.
16. Рось Г. Закриття кримінальної справи зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості. *Право України*. 2009. № 10. С. 232–237.
17. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
18. Півненко В. Звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 6. С. 36–40.
19. Осичнюк Є. Новий КПК – старі плями. URL: <http://blog.liga.net/user/eosychnyuk/article/9646.aspx>.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999р. № 1–15/99. *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 5 С. 7–13.
21. Кримінальне право. Загальна частина : підручник. За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. К. : Істина, 2011. 1112 с.
22. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія. Одеський юридичний ін-т

- Харківського національного ун-ту внутрішніх справ. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. 224 с.
23. Бурдін В. М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 9 (47). С. 64–74.
24. Яценко С. С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності? *Право України*. 2011. № 9 . С. 158–166.
25. Головки Л. В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 544 с.
26. Лобач В. Конституційні права людини у кримінальному процесі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 7.
27. Дудоров О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Академії прокуратури України*. 2009. № 1. С. 40–48.
28. Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. С. Козак. – Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
29. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. К.: Атіка, 2005. 224 с.
30. Попаденко Е. В. Альтернативные средства разрешения уголовно-правовых конфликтов: российский и зарубежный опыт : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Краснодар, 2008. 27 с.
31. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
32. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.